

Történeti adatok Eger városról, hóstyáiról, kapuiról, elnevezésükről

1. Eger város lakossága, vezetői mindig ápolták a város múltjának hagyományait, művészettörténeti értékeit, védték műemlékeit. Úgy látszik, a helybeliek méltók akartak lenni az egri névhez s ahhoz a népszerűséghez, amely országszerte övezi a várost, s az iratok tanúsága szerint övezte a történelem folyamán mindig. Nincs olyan század, amelyben ne fordulna elő Eger neve. A városról, elhelyezkedéséről, hóstyáiról, kapuiról, neveikről, a nevek alakváltozatáról tekintélyes forrásanyagot, irodalmat találhatunk. Böven tartalmaznak adatokat okleveleink, különböző célból írott kéziratok feljegyzések, jegyzőkönyvek, nyomtatásban megjelent művek, a török pasák, bégek levelezései magyar végvári kapitányokkal, a hódoltság területével stb.

Talán az említett népszerűséget támasztja alá az is, hogy az *egri* melléknév számos szerkezetben szerepel jelzőként a mai nyelvhasználatban is: *Egri csillagok*, *egri bikavér*, *egri bor*, *egri cikrák*, *egri hősök*, *egri kofák*, *egri nők*, *egri vitézek*, *egri vár*, *egri víz* (az egri jezsuiták, később az irgalmasok által készített, 14 féle fűszer tömény, szeszes kivonata) elnyerte az *egri* nevet stb.

A mai Eger gyorsan fejlődő város, lakossága az 1950-es évek óta több mint kétszeresére emelkedett. Híres borvidék központja, a szőlő, bor mellett nagy szerepet kap az ipar, a kereskedelem is. Közigazgatási központja Heves megyének. Iskolaváros, műemlékekben gazdag hely, az ország egyik legjelentősebb idegenforgalmi városa, Észak-Magyarország művelődési központja.

2. A történelmi város a Bükk hegység előterében, annak délnyugati részén, az Eger-patak mellett terül el. Az irodalomra támaszkodva állíthatjuk, hogy egész korán kialakult a belváros, s létrejöttek az azt körülvevő hóstyák. Érdekes, hogy a várost kőfal (emlékét őrzi a Városvál utca is) vette körül. A városfalat a XIX. század végéig fenntartották. Az érsekség és a káptalan az áruk behozataláért vámot szedett, a kőfalon kapuk álltak, s a kapu bakterei piaci helypénzt szedtek. Négy nagy kapu volt, ahol kocsival és gyalogosan is át lehetett menni: a *Cifra kapu*, a *Hatvani kapu*, a *Maklári kapu*, és a *Rác kapu*. Ezek mellett kizárólag a gyalogosok számára is voltak kapuk. Közülük a *Serte kapu* a közismert. Más települések lakói csak a kapukon keresztül juthattak a belvárosba. Nevezetes

hóstyák: *Cifra hóstyá, Felnémeti hóstyá, Hatvani hóstyá, Maklári hóstyá, Rác hóstyá, Szent János hóstyá.* (Ezeket lásd később.)

3. A múltra vonatkozó gazdag irodalomból válogatva az általam legjellemzőbbeket emeltem ki közlésre. — A város fekvéséről, helyzetéről, múltbeli történetéről, az *Eger* elnevezéséről szólnak az iratok. Eger város nevére, alakváltozataira, hóstyáira, kapuira is bőséges adatokkal szolgálnak mind az oklevelek, mind a jegyzőkönyvek, valamint egyéb források.

A II. József-féle kataszteri felmérés jegyzőkönyve (1789) szerint „a Váras áll a *Belső Várasból* s 4 *Fertályjaiból*: *Ell Romlott Várr, Sánc, Maklári, Hattvani, FellNémethi* vagy *Szt. Miklóssi, és Cziffra Hóstyákból.*”

Vályi András híres könyvében (Magyarországnak leírása, Budán, 1796) is megtaláljuk Eger fekvésének, történelmének leírását: „*Eger Városa (Agria, Erlau, Jager)* régi nevezetes Város a Vár alatt egy völgyben Heves Vármegyében... Szent István Király az alkotója, egyszersmind megajándékozója vala: a mint IV-dik Béla Királyunk diplomájából nyilván látható...” „...Már most mind a' Vár, mind pedig a' Város, az Egri Püspökségnek birtoka. Régi épület itten a' Püspöki templom, 's Szent János apostolnak tiszteletére van szentelve.” „...Ugyan ez uraságnak [ti. Gróf Eszterházy Károlynak] köszöni eredetét egy része a' Városnak, a' Vásár helyén, mellynek fekvése kies, 's házai jól el rendezve készültek, s építtetőjének nevéől *Károly Városának* hivattatik.”

Igen gyakori és korai a megemlékezés Egerről okleveleinkben. Csupán néhány közülük: 1217: Thoma *Agriensi* electo episcopus existentibus (Szentpéteri), 1238: venerabili Cleto domino nostro *agriensi* ecclesie presidente (Zichy Okmánytár), 1246: Omnibus Christi fidelibus presentes litteras inspecturis *Agriensis*, ecclesie denotum, capitulum Salutem in uero salvatore (Hazai Oklevéltár), 1261: item decimam partem omnium tributorum in tota Dioecesi *Agriensi* (Fejér), 1317: villarum in valle *Agriensi* existentium a parte orientali, prout fluvius *Egurwize* scindit, videlicet Tarkan, Felnemeth, *Egur*, Tyhemer, Tallya Nogtallya, Maglar, et Zenholm nominatarum (Fejér) stb.

Bőven tartalmazznak adatokat a török pasák, bégek levelezései magyar végvári kapitányokkal, a hódoltsági területekkel. (Vö. Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel, 1660–1682. A budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai. Sajtó alá rendezte IZSÉPY EDIT. Bp., 1962), valamint a Dobó Vármúzeum Adattára.

1552: az therek el menth *Egher* alol, harmych, heeth napyk wyttak, merth kysazzoyn nap után waló wasarnap zalottak megh (Dobó Vármúzeum, Adattár, TA 39–71. T/1. 189. 1.), 1553: ez lewel Kelt *Egren*, 26. July 1553 ... te kegelmetek Zolgyáya Zewlessy János (i. m.), 1557: mi Szegeny niamarwltak, kik az felséges királ haszaban niomorgottunk itt *Egerben* (Az egri rokkantak levele Thurzó Ferenc kincstári kamaráshoz. I. m.) 1578: Eger koeroel igen koezel

ninchen oly erdeő, Kyrwl fatt horthattnak, nem hogy serfözésre, de megh chak az naponkent valo zwksegre sem (Az egri udvarbíró leveléből. I. m.) 1636: öt saz lovas török erkeze fel *Egerben* es tizen kilenc kocsi yanczar (i. m.) 1665: My az hatalmas és győzhetetlen csaszárunk végh *Eger* várának gondviseleő ura és parancsuloja (Mehmed egri pasa levele Tolnay György ónodi vicekapitányhoz, Végvári levelek 18. 1.), 1668: My az hatalmas es győzhetetlen csaszarunk veg *Egőr* varanak gond viselő ura es parantsoloja ... szolgatunkat aianliok kegyelmeteknek.” (Huszein egri pasa válasza az ónodiakhoz. I. m. 49. 1.) 1669: „az ki horti jobbainak hamis vádalásukbul Fay Lászlót vádallya, hogy az horti földön hatalmasul hániotott volna határt, s azért törvény vételre kívánia *Egre* menetelit ... Fay Lászlónak nincs hatalmában, hogy *Egré* bé mehessen, ... az *Egrébe* iárny nem szokot holdolt nemes embereknek be meneteleket ne kívánnya (Csáky Ferenc főkapitány tiltakozik az ellen, hogy Huszein egri pasa egy Mérán lakó nemesembert, Fáy Lászlót Egerbe idézett törvénybe az Ecséd és Hort közti határ perügyében. I. m. 62–64. 1.).

4. A város nevét a történeti forrásanyag gyakran idézi *Eger*, *Agria*, *Erlau* formában. A három elnevezés etimológiailag összefügg egymással.

„*Eger* magyar tulajdonnévvel nevezük meg a várost, *Eger* városát, a rajta átfolyó folyócskát az *Eger folyót*, az *Eger vizét*, s azt a völgyet, *Eger völgyét*, amiben megtelepszik a város is”— írja Brutus János Mihály magyar törtérijában (Historia Rerum Ungaricarum. XIV. 1490–1552).

Kitér az *Eger* elnevezés eredetére is, mely szerint az *Eger vize* folyó nevérol kapta a város az elnevezését. Hasonlóan vélekedik Decsy Sámuel is: „Ez a' Váras ... az azon által folyó *Eger vizétől* vette légyen nevezetét, talán mindnyájan tudjuk (Osmanográfia, Bétsben, 1789). Gorove László az *Eger* város nevezettel kapcsolatban a Tudományos Gyűjtemények hasábjain (1826) ezeket állapítja meg: Közönséges vélekedés, hogy ezen (*Eger*)-*patakról* mely a várost keresztül folyja, vette légyen a hely nevezetét ... s *Eger vize* a' partjain valaha nagy bőségben találtatott *Eger fáról* vette nevét.” (Eger Városának Történetei).

Ma már általános szakvélemény, hogy valóban az eger 'alnuş' fanév adott alapot a környezetre utaló névre, ezt a nevet veszi át a folyó (*fluvius Eger*, *Egurpotok*, *Eger folyó*), s végül az *Eger vize* mellett elterülő város elnyerte az *Eger* nevezetét. A magyar névből fordítás útján kapta a város német nevét: *Erlau* (*erle* 'egerfa'), s az *Egür* névből latinositással alakult ki az *Agria* elnevezés (MNy. 31: 118, 154). Az *Agria* forma kialakulására vonatkozóan más nézet is van, mely szerint a görög nyelvű emlékekben gyakran előfordul a nyílt *e* hang *a*-val írva (MNy. 31: 154).

Régi szótáraink általában együtt szótározzák a három nevet: „*Eger*, *Agria*, *Erlau* (Szencki Molnár: Dict. Ungarico Latinum. Heidelbergae, 1621), azok a szótárak, amelyek a név etimológiájára is utalnak, megjegyzik, hogy *Eger* város

nevében a növényt (fát) jelentő szó főnévi alakjában szolgál helynévül. Kassai József Származtató s Gyökerésző Magyar Diák Szökönyvében ezt írja: „Eger város veheté nevét az eger fától, mert azon folyó vizetske, mely keresztül folyja, ezen várast *Eger-víznek*, mint egy egerfás víznek neveztetik, ekképpen *Eger* város az sok *Eger* fától, mely azon patak körül terem, kapta nevét.”

5. Egerhez kötődő sajátosság a fertálymesterség. BREZNAY IMRE Eger múltjából című könyvében részletesen ír erről a mesterségről, a hóstyákról, kapukról. A már említett négy nagy kaput így mutatja be: „A négy nagy kapun hármast boltíves nyílás volt, amelyek közül a középsőn (a nagyon) kocsik jártak, a két kis szélsőn pedig a gyalogosok. A kis kapu körülbelül másfél méter széles volt.”

A hóstyákat fertályokra (series 'kerület') osztották, amihez a fertálymesterség kötődött. A fertálymestereket mindig a kereskedők, iparosok és földművesek közül választották. Feladatuk a rend biztosítása volt, ügyeltek a tisztaságra stb. A fertálymesterség feltétele, hogy legyen saját házuk, tudjanak írni. Eleinte nem sokra nézték őket, a tekintélyük azonban egyre nőtt, s a XVIII. században már tisztas egri polgárcsaládok vannak a fertálymesterek között.

A hóstyákra, kapukra vonatkozó forrásokból, irodalomból próbáltam kiválogatni néhány jellemző adatot az alábbiak szerint:

Almagyar kapu 1. Maklári hóstyá.

Alsó Károlyváros 1766: az országos vásárok már ezután nem a városban, hanem a Fejér Barátok pásttyán, *Károly városá*-ban fognak tartatni (Egri Prot.), 1805: a negyedik Fertály Mester járásában *Károly Várossa* Kis Szalával és Szalának a víz árán innent való része. (Egri Prot.).

Az úgynevezett *Hatvani hóstyá* (l. ott) 1800-ig két fertályra oszlott. 1800-ban harmadik fertályként *Alsó Károlyváros*-t hozzákapcsolták. Eszterházy Károly egri püspök kezdeményezésére a régi *Hatvani hóstyá* mellett új városrész épült. Ennek az új városrésznek lett a neve *Alsó Károlyváros*, a korábbi *Hatvani hóstyáé Felső Károlyváros*. A kettőt együtt nevezték *Károlyváros*-nak.

Cifra hóstyá Ma is élő név. Másik, szintén használt nevei *Cifra sánc*, *Cifra part*, többször megtalálható a *Cifra külváros* név is. 1744: vagyon *Cziffra hóstyán* egy roskadó forma Nádas Lókó Ház (Egri Prot.), 1788: *Cziffra Hostyai* Utca (Eger város helyrajzi felmérésére vonatkozó iratok), 1882: *Ciffra hóstyá* ... a hasonló nevű bástyakapu szomszédságában (Eger [napilap], 1882. 24. sz.), 1887: városunk mostoha testvére a *Cifra külváros* (Eger [napilap], 1. sz.), 1868: Egerben a *Cifra parton* szőlővessző kapható (Eger [napilap] 1868. 11. sz.), 1899: *Czifrasánc* ... legszebb sánc az egész világon. (Egri Híradó, 24. sz.).

Cifra kapu A várost körülvevő falrendszernek Felnémet felőli, északra kivezető, szépen díszített „cifrázott” kapuja volt a *Cifra hóstyán*. BREZNAY így ír róla: „Itt jegyzem meg, hogy a város kapui közül a *Cifra-kapu* maradt fenn legtovább ... Ez a

kapu szemtanúk állítása szerint hatalmas boltíves építmény volt ... Órtornya nem volt. 1885: A *Cziffra kapunál* levő polgári őrház című épületnél a patak mentén megrongált védőfal helyre állítására versenytárgyalás tartatik (Eger [napilap], 29. sz.).

Felnémeti hóstya 1789: A városnak 1-ső Szakasztáshoz tartozó *Fell-Némethy Hóstya* ... itten vagyon egy szekér útt mely a cziffra malom [ti. a *Cifra hóstyán* levő malom] felé viszen (II. József korabeli összeírás V-4/a 248). Egyesek a *Cifra hóstya*-val, mások a *Rác hóstya*-val azonosítják.

Felnémeti kapu 1668: Az elmúlt napokban tizenkét lovas onodi katona a *felnémeti kapuhoz* niargalván (Huszein egri pasa leveléből. Végyvári levelek, 50), 1754: adta el maga házát *Felnémeti kapunál* patakra le járó kis utczában (Egri Prot.). Nem lehet pontosan tisztázni, hogy a név a *Cifra kapu* vagy a *Rác kapu* helyett, illetve mellett volt-e használatos. SUGÁR ISTVÁN a *Cifra kapu*-val azonosítja (Eger város falainak és kapuinak története. Egri Múzeumi Évk. VI. 1968).

Felső Károlyváros 1. Alsó Károlyváros.

Hatvani hóstya Egernek Hatvan felé eső nevezetes városrésze, a név élő. Mint az iratok mutatják neveztek *Szent János hóstya*-nak, sőt *Szent János fertály*-nak is. BREZNAY szerint azért, mert a *Hatvani kapu* (1. később) az olajbafőtt *Szent János* tiszteletére emelt székesegyház közelében volt. 1755: valami tárkányi szekér Lajtot vitt volna ki felé az csinált úton a *hatvani hóstyán* (Egri Prot.), 1760: *Szent János hóstyáján* lakozó szomszéd asszonyok ... jó szomszédságnak felbontásával nagy átkozódásokra fakadván (Egri Prot.), 1770: öreg Forgács György kontár, midőn valami galiba forma házat a *Hatvani hósttyán* galabított volna, minden szerszámát confiscálta az Céh (Egri Prot.), 1805: a harmadik Fertály Mester járásában *Sz. János vagy is Hatvani Hóstyának* 1-ső és 2-ik Fertálya (Egri Prot.). Egy 1802-ből származó összeírás szerint *Szent János fertály*. BREZNAY *Szent János negyed*-ként is említi.

Hatvani kapu Az egri városkapuk közül a leghíresebb volt. 1789: Eger Várossa kapujja, mellyen Hattvan felé járnak (II. József korabeli összeírás. V-4/a 247). Másik neve *Szent János kapu* (SUGÁR ISTVÁN, Egri Múz. Évk. VI. 1968). BREZNAY az említett könyvében a híres színésznő, Déryné naplójából idézi a következőket: „Egyszer csak előttünk termett a város, az ő szűk, sötét kapujával, mely körül akkor nehéz láncok függtek a falba erősítve ... Beereszkedtünk a sötét kapu alá, nagy zörögést okozván a nehéz paraszt szekér, úgy remegett bele a kapu tetején levő sötét épület, mely fekete volt, mintha valami égés füstje maradt volna rajta a rég múlt időkből. Vastag rostélyú két üregéből homályosan és búsan pislogott alá néhány töredezett üvegdarab.” Az pedig, hogy Déryné csak a *Hatvani kapu*-n jöhetett Egerbe, szintén kiderül a BREZNAY által idézett naplóból: „Én nem nagyon szerettem Egerben. Mert midőn közel értünk a városhoz, ott pillantottam meg, — és még most is borsódzik a hátam bele —, a borzasztó végzetes négy oszlopot, melyen már két hét óta függött négy, a törvény által elítélt gonosztévő.” Mivel a vesztőhely a Kerecsend

felől jövő út mellett volt, a színészek csak ezen az úton, a *Hatvani kapun* keresztül jöhettek a városba.

Károlyváros I. Alsó Károlyváros.

Maklári hóstya Egernek Maklár község felé eső városrésze. Valamikor ezen a részen *Almagyar* nevű falu volt. A városrész melletti külterület neve ma is *Almagyar*, *Almagyar-dűlő*. A belvárostól a *Maklári kapu* választotta el, melyet *Almagyar kapunak* is neveztek. Egy 1695-ből származó tanúvallomás így szól: „Tanu valld megh hited után Egerben melyik uczát hitták *Almagyar* utcának, és melyik kaput.” „Azon kaput *Almagyar kapunak*, melyet most *Maklári kapunak* hínak.” 1756: *Maklári hóstyán* Nemes Káptalan zöld fa Vendégfogadója mellett levő házának födele leroskad (Egri Prot.), 1782: az *Maklári hóstyának* 2-dik Seriesében lévő Ujj kőházat, mely két szobából áll, limitáltattuk (Egri Prot.), 1802: bent a Városban levő Parochiához tartozandó *Maklári kapu utca* (Öszve írása az Uczáknak, á melyek bent a Városban levő Paróchiához tartozandók lesznek.). 1805: a *Maklári hóstyán* gazdák sertés nyáját tartani kezdvén, s azon Kőporos felé járván garádgyaikban nagy károkat tesznek (Egri Prot.).

Maklári kapu I. Maklári hóstya.

Rác hóstya Ma is élő név. Régen nevezték *Felnémeti negyednek*, *Felnémeti hóstyának*. (L. ott is). A belváros szélén van a *Rác kapu*, illetve az itteni tér, a *Rác kapu tér*. Hívták *Szent Miklós kapunak* is. KANDRA KABOS szerint: „...Fölnémet felől jövet a belváros utolsó házánál, mely különben iskolai helyiség ... itt a régi *Szent Miklós kapujában*.” A *Szent Miklós kapu* elnevezés a mai Rác-templom egykori védőszentjétől való. A mai templom helyén ágostonrendi szerzetesek középkori temploma állt, melyet a törökök a hadaikkal idejött görög hitű kereskedőknek ajánlékozták. 1724: attá el az magyar *Rátz kapu* előtt az közönséges utca szomszédságában levő Házát (Egri Prot.), 1778: *Rátz kapu* előtt Való Hostát (Egri Prot.), 1815: a *Rác kapura* járó sertés nyájnak rekesztésére (Egri Prot.).

Rác kapu I. Rác hóstya.

Serte kapu A név ma a *Serte kapu tér* névben él. A város északnyugati részének egyik gyalogos kapuja volt. Az elnevezés annak a hegyes karókkal, fákkal megerősített kapunak az emlékét idézi, amelyeket a kertek, szőlők védelmére állítottak (Nyr. 92: 221; 95: 123). 1798: *Kováts Istvány* folyamodván, hogy azon fáradságait, melyet Sz. Mihály Naptul fogva a *Serte kapunak* gyakori felnyitásában és bezárásában tenni kintelenítetik ... megjutalmaztatnék. (Egri Prot.).

Szent János hóstya I. Hatvani hóstya.

Szent János fertály I. Hatvani hóstya.

Szent János kapu I. Hatvani kapu.

Szent Miklós kapu I. Rác hóstya

FEKETE PÉTER